

MART KULDKEPP**Läänefjordide Auðuni lugu. Kontekstid ja konvergensid**

Keskaegne islandi kirjandus moodustab maailma kultuuriloos ebahariliku peatüki. Siiani pole selge, miks suhteliselt vaesel ja geograafiliselt isoleeritud Islandil toimus 12.–14. sajandil nii tohutu omakeelse kirjanduse öitseng, mille viljadest on tänapäevani säilinud suur hulk väga eriilmelisi tekste. Nende seas leidub kõiki tüüpilisi keskaegseid “žanre” (žanri mõistet saab keskaegsete tekstide puhul kasutada mõistagi ainult tinglikult), nagu kroonikad, pühakute elud, õpetatud traktaadid ja rüütliromaanid. Veelgi märkimisväärsamad on põhjamaises kultuuriruumis eneses tekkinud ja kasvanud kirjandusliigid: islandlaste- ja kuningasaagad ning edda- ja skaldiluule. Ehkki viimati mainitute unikaalsust ei saa alahinnata, on ilmne, et kohalik ja euroopalik kirjakultuur polnud keskaegsel Islandil kunagi üksteisest täiesti eraldatud. Iga keskaegne islandi kirjandusteos on mingil moel süntees germaani juurtega kohalikest traditsioonidest ning välismaise kõrgkultuuri mõjutustest.

“Läänefjordide Auðuni lugu” on lühike didaktilise sõnumiga vinjett, mis on säilinud kahes suures islandi kuningasaagade kompilatsioonis: “Morkinskinna” (varasem säilinud käsikiri 13. sajandi teisest poolest) ja “Flateyjarbókis”¹ 14. sajandi lõpust. Jutu enda tõenäoliseks kirjutamisajaks on arvatud 13. sajandi alguskümnendeid. Lugu räägib vaesest islandlasest Auðunist, kes riskib oma vara ja eluga, et kinkida Taani kuningas Sveinile (taanipäraselt Svend) haruldane jääkaru, ning saab oma kindlameelsuse eest lõpuks vääriliselt tasutud.

Püüan siin valgustada “Auðuni loo” erinevaid kontekstuaalseid aspekte, mille puhul võib leida nii islandipäraseid kui üldeuroopalikke, nii kiriklik-kõrgkultuurilisi kui rahvalik-folkloorseid jooni.

1. Üldised žanrijooned

“Auðuni lugu”, seda “üht kõige vaimustavamamat lühijuttu maailmakirjanduses”,² loetakse kuuluvaks nn *þættir*’i (ains. *þáttir* – lühilugu, “jutulõim”) žanri. Neid tekste eristab saagadest esmajoones lühidus, ehkki mõnel juhul on vaieldav, kas tegemist on pigem lühikese saaga või pikema *þáttir*’iga.

Osa lugudest on võimalik edasi klassifitseerida muude tunnuste alusel. Üks võrdlemisi selgepiiriline ja arvukas grupp, millesse kuulub ka “Auðuni lugu”, on nn *íslendinga þættir* (“islandlaste lood”). Need tekstid on lähedased islandlaste saagadele

¹ “Flateyjarbók” on Islandi mahukaim keskaegne käsikiri ning sisaldab lisaks kuningasaagadele ka teisi tekste.

² The Vinland Sagas. The Norse Discovery of America. Grænlinga saga and Eirik’s saga. Trans. M. Magnusson, H. Pálsson. London etc, 1965, lk 25.

(*íslendingasögur*)³ sellevõrra, et neis on peategelasteks islandlased. Erinevuseks aga on see, et nende põhisündmustik leiab aset välismaal, üldjuhul Norra kuninga õukonnas, ning teiseks peategelaseks islandlase kõrval on kuningas. Seeläbi on nad lähedalt seotud ka Norra kuningakoja ajaloost rääkivate kuningasaagadega (*konungasögur*)⁴ ning enamik neist ongi säilinud kuningasaagade kompilatsioonides.

Íslendinga þættir'i žanrijooni strukturalistlikus võtmes uurinud Joseph Harris toob välja, et nende keskmes on suhe kahe tegelase, kuninga (tavaliselt Norra kuninga) ja alama (tavaliselt islandlase) vahel. Islandlasest alam on peategelane, kellega lugeja identifitseerub. Kuningas on islandlase suhtes jõupositsioonil ning islandlase edukus oma eesmärkide saavutamisel sõltub otseselt tema võimest saavutada kuninga heasoovlikkust. Paljude lugude alguses nimetatakse islandlasest peategelast otsesõnu "vaeseks" või vähemalt vihjatakse tema viletsusele, et rõhutada ta sotsiaalse positsiooni edasist muutumist: tõusu ebasoosingu soosingu. Samal põhjusel viidatakse tihti peale kuninga algsele eelarvamuslikkusele või vaenulikkusele islandlase suhtes. Nutikat, julget ja/või jonnakat peategelast saadab aga vaatamata tema esialgsele vaesusele ja madalale (välismaisele) päritolule lõpuks siiski edu.⁵

Wolfgang Mohrile ja Northrop Fryele toetudes väidab Harris, et *íslendinga þættir*'i erinevus saagadest vastab seega umbkaudu traagilise ja koomilise jutustamislaadi erinevusele. Saaganarratiivile olevat omased keskendumine konfliktile ja veritasule ning heroilised kangelased. Neid asendab *þættir*'is võõranduse/lepituse (*alienation/reconciliation*) temaatiline vastuolu ning "väikesest inimesest" peategelane. Saagade tegevus toimub vähemalt potentsiaalselt võrdsete inimeste maailmas, *þættir*'i oma aga üliku ja alama vaheliste suhete pingeväljas. *Þættir*'i kangelasi motiveerivad võrdlemisi madalad hüved ja väärtused (raha, toit, üliku tunnustus), mitte aga enda või perekonna au. Nagu koomilises kirjutuslaadis tavaks, kätkeb *þættir*'i lahendus endas peategelase jõukuse kasvu ja ühiskondliku positsiooni paranemist. Kui heroilis-fatalistlikust vaimust kantud, traagilise lõpuga saagat (traagilisust ei tohiks siiski üle tähtsustada – valdavalt saagade lõpuosas sündmustik rahuneb ning jõutakse uude tasakaaluseisundisse) võib pidada pigem eepilise luule järeltulijaks, siis hea elu saavutamisele keskenduv *þáttir* vastab oma konfliktilahenduse struktuurilt üldjoontes muinasjutule.⁶

See kehtib ka "Auðuni loo" kohta: peategelasest vaene islandlane saavutab mitmeid raskusi trotsides lõpuks siiski õnne ja kuninga(te) soosingu. Mis puutub konkreet-

³ Eesti lugejale on neist tuntud Arvo Alase tõlgitud "Grettir Asmundripoja saaga" (1982), "Njálli saaga" (2001) ning "Eiríkr Punase saaga" ja "Gröönlaste saaga" (rmt-s "Viikingid Vinlandis", 2003).

⁴ Kuningasaagadest on eesti keeles Tõnno Jonuksi tõlkes olemas "Ynglingite saaga" (2003).

⁵ Vt J. Harris, Theme and Genre in Some *íslendinga þættir*. *Scandinavian Studies*, 1976, kd 48, lk 16–17.

⁶ Sealsamas, lk 18–19.

setesse vahenditesse, mille abil see tal õnnestub, on nii Joseph Harris kui teised⁷ tõstnud “Auðuni loo” puhul esile muudiski *þátr*’ites levinud kinkimise (*gift-giving*) ja suuremeelsuse (*generosity*) motiivi. Harrise meelest võib “Auðuni lugu” tinglikult mõistagi kui illustratsiooni islandi vanasõnale “æ sér gjöf til gjafar” (“kink ootab vastukinki”, st saadud kingitusele tuleks vastata samaga).⁸

2. Kinkemajandus ja exempla

“Auðuni loo” süžee on kõigis oma etappides kinkimistemaatikaga seotud. Kinkimine algab juba sellega, kui Auðunn loobub suuremeelselt kogu oma varast, et osta kuningale kingituseks jääkaru. Järgmine temaatiline lõim puudutab Auðuni kindlat otsust kinkida karu just kuningas Sveinile, mis seab ta hädaohtu kuningas Haraldi juures. Viimane on aga piisavalt suuremeelne, et Auðunil rahus minna lasta, ning saab selle eest hiljem vääriliselt tasutud. Kolmas lõim puudutab karu edasist kättetoimetamist heale kuningale Sveinile, keda Auðunn ilmselt mitte juhuslikult kingi saajaks ei valinud – viimane tasub talle haruldase looma eest väga suuremeelselt; nagu hiljem selgub, siis isegi suuremeelsemalt, kui Haraldr oleks seda teinud. Kokkuvõttes saab Auðunn tehtud kingituse ja seejuures nähtud hädaohtude eest tasutud nii raha, au kui isegi päästetud hingega (palverännak Rooma). Ainus otseselt negatiivne, vastastikuse suuremeelsuse süsteemi toimimist ohustav tegelane loos on reeturlik Áki, kes kohest kasu taotledes kavatseb oma tegevusega tekitada kahju nii kinkijale Auðunile kui kaudselts ka kingi saajaks määratud kuningas Sveinile – ning saab selle eest vääriliselt karistatud.

“Auðuni loo” suuremeelsuseetikat võib seostada preindustrialsetele või vähemalt premonetaarsetele ühiskondadele üldisemalt iseloomulikuks peetud nn kinkemajanduse kontseptsiooniga, kus vastupidiselt vahetus- või turumajandusele ei oodata kingituse eest mitte tingimata võrdse väärtusega materiaalset tasu, vaid kinkimisaktiga tõstetakse eelkõige oma au, kuulsust või head mainet.⁹ Kinkemajanduse põhieesmärk ei ole seega mitte kaubavahetus, vaid teatud sümboolsete struktuuride (suuremeelsus-tänulikkus) loomine ja alalhoidmine, et tugevneksid osapoolte vahelised isiklikud sidemed. Nagu Fichtner esile toob, annavad kinkeprotsessi kõik kolm osa – kinkimine, kingituse vastuvõtmine, vastukingituse tegemine – asjaosalistele

⁷ Sarnasest strukturalistlikust vaatenurgast nt: E. G. Fichtner, Gift Exchange and Initiation in the “Auðunar þátr vestfirzka”. *Scandinavian Studies*, 1979, kd 51, 249 jj.

⁸ J. Harris, Theme and Genre in Some *íslendinga þættir*, lk 1.

⁹ Klassikaline käsitlus kinkemajandusest on Marcel Maussi “Essai sur le don. Forme et raison de l'échange dans les sociétés archaïques” (1. tr 1925), mis tähelepanuväärselt algab rea tsitaatidega “Vanema Edda” gnoomisest luuletusest “Hávamálist” (vt E. G. Fichtner, Gift Exchange and Initiation in the “Auðunar þátr vestfirzka”, lk 251). Hiljem on kinkemajanduse mõistet kasutanud ja edasi arendanud mh Claude Lévi-Strauss ja Georges Bataille.

sotsiaalset kapitali.¹⁰ Muuhulgas on niisuguse loogika üks tulem see, et mingis kontekstis juba suure sümbolise väärtuse omandanud kingitust võib edasi kinkida ainult erandjuhul (“Auðuni loos” on selleks episood kuningas Sveini sörmusega).¹¹ Umbes sama ütleb näiteks ka eesti vanasõna “kingitud asja ei tohi kinki”.¹²

Üheselt see kolmeosaline mudel “Auðuni loole” siiski rakendatav ei ole, kuna eri tegelaste (Auðuni, Haraldi, Sveini ja Áki) omavahelised kinkemajanduslikud suhted on võrdlemisi keerukad. Detailselt on neid kirjeldanud Edward Fichtner, kes käsitleb Auðuni rännakut kui tema sotsiaalse mehistumise teekonda, mis kulgeb noorusest ja vaesusest rikkuse ja kõrge ühiskondliku positsioonini. See initsiatsiooniprotsess peegeldub nii geograafiliselt, teekonnas endas, kui ka üksteisele järgnevates kogemustes, mille läbi Auðunn õpib osa võtma kinkemajanduskultuurist.¹³ Fichtneri järgi saab Auðunist just seetõttu loo lõpuks *gæfumaðr* (“õnnemees”), küps isiksus, kes on kinkemajandusprotsessis eduka osalemise läbi leidnud oma koha ühiskonnas.¹⁴

Niisugusel taustal paistab loomulikult silma loo didaktilisus, Auðuni vankumatult eetilise käitumise rõhutamine. Seda moraliseerivat õpetlikkust on võimalik seostada Euroopa keskaegses kirjanduses laialt levinud nn *exempla* žanriga, lühikeste narratiividega, mis ilmekate näidete varal illustreerisid üht või teist kristlikku moraalipõhimõtet.¹⁵ 13. sajandi alguseks (“Auðuni loo” kirjutamise ajaks) oli neist tekstidest varasem puhtreligioosne rõhuasetus kohati kaduma hakanud ning nii mõnigi *exemplum* pakkus võrdlemisi ilmalikke näpunäiteid kaasaja sotsiaalses miljöös hakkama saamiseks.¹⁶ Ehkki “Auðuni lugu” näikse pigem viimasesse kategooriasse kuuluvat, on intrigeeriv ka võimalus tõlgendada seda religioosse allegooriana, milles islandlane kehastab head kristlast ja kuningas Sveinn Jeesus Kristust, kelle teenimine kõigile raskustele vaatamata end lõpuks kristlasele ära tasub. Sellist tõlgendust toetavaid momente (nt kuningas palveränduri jalgu pesemas) leidub loos mitmeid.

Vihjeid “Auðuni loo” moraalse dimensiooni olulisusele oli esinenud varemgi,¹⁷ kuid Rudolf Simek ja Hermann Pálsson olid esimesed, kes käsitlesid seda kui esmajoones keskaegse *exempla* mugandust vanapõhja saagakirjanduse konventsioonide-

¹⁰ E. G. Fichtner, Gift Exchange and Initiation in the “Auðunar þátrr vestfirzka”, lk 252.

¹¹ J. Harris, Theme and Genre in Some *íslendinga þættir*, lk 8.

¹² Vt Estnische Sprichwörter mit der buchstäblichen Übersetzung in die deutsche Sprache. Teil 5 (E): EV 3799 – 1 Var. <http://www.folklore.ee/rl/date/saksa/teil05.htm>

¹³ E. G. Fichtner, Gift Exchange and Initiation in the “Auðunar þátrr vestfirzka”, lk 249.

¹⁴ Sealsamas, lk 267.

¹⁵ *Exempla* kohta lähemalt vt nt: H. Bausinger, Exemplum und Beispiel. *Hessische Blätter für Volkskunde*, 1968, kd 59, lk 31–43.

¹⁶ M. Ciklamini, Exempla in an Old Norse Historiographic Mold. *Neophilologus*, 1997, kd 81, nr 1, lk 71.

¹⁷ Knut Liestøli meelest on Auðunn lausa kristliku kõrgkeskaja põhjamine meheideaal: K. Liestøl, Kjetta pa Dovre. Til spursmålet um pilgrimsvegar og segnvandring. *Maal og Minne*, 1933, lk 34.

ga.¹⁸ Auðuni seiklused sobinuks illustreerima maksimi, et kui raskustele vaatamata enesele kindlaks jääda, tabab sind lõpuks ka hea õnn.¹⁹ Lisaks märgib Marlene Ciklamini Auðuni puhul ka tavapärasele *íslendinga þátttr*'i kangelasele iseloomulikku jonnakust, mis seekord aga ei tulene niivõrd islandlase usust enda põhimõttelisse võrdsusesse kuningaga (nagu mõnes teises samalaadses tekstis), vaid just teatud moraaliprintsiibi järgmisest.²⁰

Kinkemajandusproblemaatikale viidates võiks “Auðuni loo” didaktilist sõnumit sõnastada ka järgmiselt: oluline on vältida üksikisiku võõrandumist vastastikuste kohustuste süsteemist; hea toimetulek kinkemajanduslikus ühiskonnas viib aga lõpuks ka isikliku õnneni.

3. Ajalugu, meelelahutus ja intertekstuaalsed seosed

“Auðuni loos”, nagu suuresti lihtrahvale mõeldud *exempla*'s üldse, on didaktiline funktsioon ühendatud meelelahutuslikuga. Moraalipõhimõtet illustreeriv lugu peab oma kuulajaskonnaga parema sideme saavutamiseks olema huvitav ning põhineb seetõttu tihti suulisel traditsioonil, milles algupäraselt pole midagi didaktilist. Sellest vaatenurgast võib ka “Auðuni lugu” käsitada kui pseudoajaloolist muistendit või ajaloolistatud rahvajuttu, mis oma islandi kuulajaskonna kaasahaaramiseks on ühendanud motiive kohalikust folkloorist ja ajalookirjutusest. Viimane aspekt on muidugi möödapääsmatu, kuna vanapõhja kirjanduse historiograafilised tavad näevad ette, et ka ilmselgelt ilukirjanduslikud narratiivid seostatakse kindla, absoluutse tegevusaja ning ajalooliste isikutega.²¹ “Auðuni lugu” on integreeritud traditsioonidega vanadest Norra ja Taani kuningatest, samuti mainitakse konkreetseid Islandi koha- ja isikunimesid (eelkõige muidugi väidetavalt Auðunist põlvnenud Þorsteinn Gyðusoni). Eeldatavasti lisas see kõik loole haaravust ning täitis omaaegse kuulajaskonna jaoks meelelahutuslikku funktsiooni. Samuti võib arvata, et loodav realismiillusioon andis ka didaktilise sõnumile tõsiseltvõetavust juurde.

See mõistagi ei tähenda, et moraalse sõnumi teenistusse rakendatud lugu ei võiks sisaldada mingit tõepoolest faktilist informatsiooni, olgu või äratundmatuse ni muundunud kujul. Eessõnas “Auðuni loo” väljaandele “Íslenzk Fornriti” sarjas väidavad toimetajad, et ““Auðuni loo” põhiaines, st jutt sellest, et Auðunn ostab Gröönimaal karu, viib selle üle Norra Taani ja annab selle kuningas Sveinile, on tõenäoliselt tegelikult aset leidnud.”²² Samamoodi olid pea kõik 20. sajandi algu-

¹⁸ R. Simek, H. Pálsson, *Lexikon der altnordischen Literatur*. Stuttgart, 1987, lk 52–53

¹⁹ M. Ciklamini, *Exempla in an Old Norse Historiographic Mold*, lk 71.

²⁰ Sealsamas, lk 83.

²¹ Vt sealsamas, lk 71–72.

²² B. K. Þórólfsson, G. Jónsson, *Auðunar þátttr vestfirzka: Formáli*. Rmt-s: Vestfirðinga sögur. Íslenzk fornrit VI. Reykjavík, 1943, lk c.

poole uurijaid arvamusel, et “Auðuni loo” puhul on tegemist põhijoontes autentse ajaloolise traditsiooniga. Isegi hiljem on mõnikord “Auðuni lugu” Gröönimaa ajaloo allikana ilma pikemata usaldusväärseks peetud.²³ Uuemad kirjandusloolased nagu Jónas Kristjánsson on siiski pidanud “Auðuni lugu” pigem puhtkirjanduslikuks kompositsiooniks, mille poolt rääkivat selles kujutatud teekonna ühtlane kulg ja eesmärgipärasus.²⁴ (Saagauurimise üldhoiakud on ses osas olnud muutlikud. Pärast historiograafilist ebakriitilisust 19. sajandil ja 20. sajandi alguses, mil saagasid peeti usaldusväärseteks allikateks tõeliselt toimunud sündmuste kohta, domineeris ca aastatel 1920–1970 nn Islandi koolkond, mis rõhutas nende kirjanduslikkust. Alates 1970. aastatest on hakatud saagasid taas rohkem kultuuri- ja mentaliteediajalooliste allikatena kasutama – otsimata küll samas sealt sündmuste autentset kujutamist.)

Kui hüpoteesiga “Auðuni loo” ajaloolisest autentsusest praegu enam ka mitte nõustuda, on selge, et vähemalt põhimõtteliselt oleks selletaoline rännak võinud aset leida. Neil üksikjuhtudel, mil jääkarud keskaegsesse Euroopasse jõudsid, toimus see väga tõenäoliselt just sellist marsruuti mööda. Pealegi pole Auðuni juhtum vanaislandi kirjanduses ainus omataoline. Sissejuhatuses “Íslenzk Fornriti” väljaandele loetletakse, et sellesarnane episood leidub nii “Maavõturaamatus” (“Landnámabók,” ptk 226) kui “Ljósvetningite saagas” (“Ljósvetninga saga,” ptk 15–16), kus räägitakse, et Ingimundr gamli nimeline mees olevat leidnud kaks valget karupoega ja viinud need kuningas Haraldile kingituseks Norrasse – see olnud norralastel esimene kord valget karu näha. Samuti leidub piiskopisaagade kompilatsioonis “Hungrvaka” väidetavalt aastal 1056 aset leidnud lugu, kuidas piiskop Ísleifr oma ametissepühitsemisele minnes võtab kaasa Gröönimaalt pärit valge karu ja kingib selle Püha Saksa-Rooma keisrile Heinrich III-le. Märkimist väärib, et nii “Hungrvakas” kui ka “Auðuni loos” on kasutatud karu kohta väljendit “inn mesta gersimi” (“suurim varandus”).²⁵ Lõpuks on Gröönimaa ajaloost rääkivas nn “Einarr Sökkasoni loos” juttu sellest, kuidas Einarr tuleb 1123. aastal jääkaruga Gröönimaalt ja kingib selle Norra kuningas Sigurd I Magnussonile (vanaislandi kirjanduses tuntud kui Sigurðr Jórsalafari).²⁶

Vanaislandi kirjandusest võib loole leida ka mõned karuga mitteseotud paralleelid. Kirjeldus Auðuni saabumisest Rooma-reisilt kattub peaaegu sõna-sõnalt skald Máni samalaadse naasmisega “Sverri saagas” (“Sverris saga”). “Auðuni looga” sarnaneb oma kinkimisele keskenduvalt struktuurilt üks episood vanaaja saagade hulka kuuluvas “Gautreki saagas” – nii Gjafa-Refr kui Auðunn toovad kuningale kingiks looma (üks jääkaru, teine härja), ainsa omandi, mis neil on, ja saavad selle

²³ Vt: The Vinland Sagas, lk 25.

²⁴ J. Kristjánsson, Eddas and Sagas: Iceland’s Medieval Literature. 2. útg. Reykjavík, 1992, lk 300.

²⁵ Biskupa sögur I. Útg. G. Vigfússon, J. Sigurðsson. Kaupmannahöfn, 1858, lk 61.

²⁶ Grönlands historiske mindesmærker II. Red. C. C. Rafn m. fl. Kjøbenhavn, 1838, lk 684.

eest heldelt tasutud.²⁷ Võib märkida, et arheoloogilisi andmeid on ka vastassuunas, lõunast põhja toimunud eksootiliste loomade transpordi kohta (näiteks Osebergi paabulind).²⁸ Samuti on teada, et juba 12. sajandil peeti Islandil sülekoeri (*kofarn*), mis luksusliku ja ebapraktilise omandina täitsid kõrge ühiskondliku staatuse markeri rolli. Nende kinkimine oleks olnud kvalitatiivselt võrreldav näiteks kuldvõru kinkimisega.

4. Vanaislandi kirjandusest väljapoole

“Auðuni loole” leidub paralleele mujalgi peale vanaislandi kirjanduse. Olulisimaks neist on peetud rahvajuttu, mis on olnud oma põhijoontes tuntud üle kogu Põhja-Euroopa. Selle loo vanimaks allikaks on ekslikult Heinrich von Freibergile omistatud keskülemsaksakeelne koomiline luuletus “Schrätel und Wasserbär” 13. sajandi lõpust. Luuletuse (ja rahvajutu) sisu on lühidalt järgmine. Norra kuningas saadab Taani kuningale kingiks taltsa jääkaru. Norralane, kellele karu kättetoimetamine on usaldatud, sõidab sellega üle mere ning palub Taani jõudes ööseks peavarju ühes talus. Peremees on nõus talle ja karule öömaja andma, kaebab aga, et majas käivat igal öösel üks hirmus tont, kes seal leiduvaid asju laiali loobib ja lärmi teeb. Norralane ei lase end sellest hirmutada, vaid heidab tuppa karu kõrvale magama. Öösel tulebki tont, järgnenud rüseluses jääb peale karu ning tont on sunnitud põgenema. Järgmisel hommikul norralane oma loomaga lahkub, tont aga roomab verise ja vigastatuna talumehe juurde ning küsib: “Kas see suur kass on veel elus?”, mispeale talumees vastab: “Jah, sa paharet, ja täna tõi ta viis poega!” Seepeale lubab kummitus sinna tallu mitte enam tulla.²⁹

Knut Liestøli arvates sisaldab see rahvajutt teatud “eepilisi” või fantastilisi elemente, mis osutavad mingile algele narratiivile ega saa olla tekkinud uskumuste või elulaadi sarnasuste põhjal eri paikkondades iseseisvalt.³⁰ Sekundaarsed jooned on saanud vastavalt kohalikele uskumustele või tavadele seevastu vabalt muutuda – rahvajutu eri variantides asendabki poltergeisti näiteks vetevaim või päkapikk; tegevuspaigaks võib olla ka veski või saun. Tähtis pole ka karuga ränduri amet või reisisiht. Liestøl märgib, et mõnikord on teda peetud palveränduriks, mis võib olla mingil moel seostatav Auðuni rännakuga Rooma. Ühes Gudbrandsdalist pärit Norra variandis esineb karuga rännumehe osas muinasjutuline kütt Peer Gynt ise.³¹ Jääkaru

²⁷ Vt K. Liestøl, Kjetta pa Dovre, lk 35–36.

²⁸ K. Durham, S. Noon, Viking Longship. Oxford, 2002, lk 21.

²⁹ J. Bolte, Das Schrätel und der Wassenbär. *Zeitschrift des Vereins für Volkskunde*, 1923/1924, lk 33–34.

³⁰ K. Liestøl, Kjetta pa Dovre, lk 26.

³¹ Sealsamas, lk 25.

on kõigis variantides peale Norrast pärinevate³² muutunud tavaliseks pruuniks karuks, kelle ta omanik on tantsima õpetanud, või ka üldse mõneks muuks loomaks, nagu koer – mõnikord ka suur valge koer või isegi koer nimega Kvittebjørn (“Jääkaru”) –, ahv või isegi papagoi.³³

Rahvajutu allikate otsimisel on tavaliselt eristatud kahte tegevusliini: raamjutustuseks olevat rännakut karuga ja õist juhtumit tondiga. Esmalt pöörasid folkloristid enim tähelepanu viimasele. Motiivi öösel saabuvast tondist püüti (sh Wilhelm Grimmi poolt) kõrvutada Grendeli episoodiga “Beowulfist”, ehkki otseselt “Beowulfi” allikaks peeti seda rahvajuttu ka 19. sajandi spekulatiivse filoloogia kõrgaegadel vaid erandjuhul.³⁴

“Auðuni looga” seostas jutu Norra varianti, tuntud pealkirja all “Kjætten paa Dovre” (“Kass Dovre talus”), esmakordselt folklorist Moltke Moe, kes arvas, et ehkki seost “Beowulfiga” ei saa välistada, on sellest olulisem muistendi ajalooline tagapõhi, st “mälestus islandlasest, kes tõi Svend Estridsenile kingiks taltsa jääkaru, olles eelnevalt külastanud kuningas Haralðr harðráðit”.³⁵ Reidar Th. Christiansen, kes tegeles vastava seose otsingutega põhjalikumalt, pidas võimalikuks järeldada, et rahvalik lugu tondi minemapeletamisest oli 13. sajandi Taanis ühendatud samal ajal liikvel olnud suulise traditsiooniga Auðuni ajaloolisest rännakust.³⁶ Pärast niisugust segunemist muinasjutuliste elementidega olevat lugu levinud edasi Norrasse, Rootsi, Saksamaale ja mujale. Johannes Boltel, kes püüdis koguda nii palju loo eri variante kui võimalik, õnnestus neid leida kümmekonnast keelest.³⁷

Loo eestikeelsed variandid on leitavad Antti Aarne registrist “Estnische Märchenvarianten” numbri 1116 all (“Der Bärenführer und sein Bär”).³⁸ Trükitult leidub neid mitmes M. J. Eiseni rahvajutukogumikus. Ühes esineb karu kassiks pidava tondi rollis Vanapagan ning karuomanikuna Kaval-Ants. Teises kummitavad Oru vallas asuvas talu koerakoonlased. Kolmandas kohtavad vene keelt kõnelevad karutantsitajad öösi saunas “uhkeid saterkuubedega noorherrasid”, kes isekeskis tondiballi peavad.³⁹

³² Vt lähemalt: sealsamas, lk 24. Mittenorra allikatest pole juba nimetatud “Schrätel und Wasserbäris” siiski kahtlust, et tegemist on nimelt *Wasserbär*’i ehk valge karuga, kes oli selleaegsel Saksamaal äärmiselt haruldane nähtus – J. Bolte, *Das Schrätel und der Wassenbär*, lk 34.

³³ K. Liestøl, *Kjetta pa Dovre*, lk 33.

³⁴ Varajaste uurijate eri seisukohtadest annab ülevaate: A. Taylor, *Schrätel und Wasserbär. Modern Philology*, 1919, kd 17, nr 6, lk 59–61.

³⁵ Tsit.: K. Liestøl, *Kjetta pa Dovre*, lk 28.

³⁶ R. T. Christiansen, *Kjætten paa Dovre. Et bidrag til studiet av norske sagn. Videnskaps-selskapets Skrifter 2. Kl.*, nr 6. Kristiania, 1922. Vt K. Liestøl, *Kjetta pa Dovre*, lk 29.

³⁷ J. Bolte, *Das Schrätel und der Wassenbär*, lk 35.

³⁸ Vt A. Aarne, *Estnische Märchen- und Sagenvarianten: Verzeichnis der zu den Hurt’schen Handschriftssammlungen gehörenden Aufzeichnungen mit der Unterstützung der Finnisch-ugrischen Gesellschaft*. Hamina, 1918.

³⁹ Vt vastavalt: M. J. Eisen, *Hans ja vanapagan: rahva jutud Kavala-Hansu viguritest vanapaganaga*. Tartu, 1920, lk 66–67; M. J. Eisen, *Koerakoonlased ehk peninuki rahvas*.

Kingiks viidava karu motiivi kõrval on Stefán Einarsson juhtinud tähelepanu episoodile taanlase Ákiga, millele on samuti võimalik tuua folkloorseid paralleele. Juba narratiivi põhimõtteliselt ajalooliseks pidanud Liestøl juhtis tähelepanu vastava seiga “mitteajaloolisusele”, märkides, et “Áki” on vanaislandi kirjanduses tavaline nimi “vähemtähtsate taanlaste” kohta.⁴⁰ Stefán Einarsson omalt poolt seostab seda episoodi rahvajutuga, mis räägib, kuidas vaene mees tahab viia kuningale kingitust, kuid lossi uksehoidja on nõus teda sisse laskma ainult tingimusel, et saab hiljem endale poole sellest, mis kuningas mehele tasuks annab. Vaene mees küsib kuningalt endale seepeale tasuks kaksteist (või mõne muu paarisarvu) vitsalööki; peatab lööjad aga kuuenda juures ning palub ülejäänud jagada uksehoidjale.⁴¹

Islandil seda lugu (Aarne-Thompsoni klassifikatsioonis AT 1610; eesti keeles on kasutatud pealkirja “Tasuks pooled hoobid”) üles kirjutatud ei ole, küll aga on see olnud tuntud paljude teiste Põhja-Euroopa rahvaste juures. “Auðuni loos” leiduv episood on eriti sarnane selle rahvajutu nn B-tüübiga, kus ei õukondlane ega vaene kinkija saa (vaatamata viimase palvele) tegelike löökide osaliseks, kuid kinkija saab pärast juhtumi üllatunud kuningale ärarääkimist heldelt tasutud ning mõnel juhul endale ka minemakihutatud õukondlase positsiooni.⁴² “Auðuni loo” episoodi ilmne eripära seisneb muidugi selles, et seal ei toimu üldse vitsalöökidega tasuks palumist. Stefán Einarssoni järgi aga just see joon eristabki antud juhul *exemplum*’it naljandist. Kuna triksteri kombel vitsalöökidega kavaldamine poleks sobinud Auðunile antud moraalse eeskuju rolliga, võis loo autor selle stiilikaalutlustel kõrvale jätta.⁴³

Niisiis segunevad “Auðuni loos” didaktilised ja meelelahutuslikud jooned, (pseudo-) ajaloolisus ja folkloorsus, Islandi kultuur ning üldeuroopalik kõrgkeskaegne kirjakultuur. Sellisena on see lühike jutt hea näide Islandi keskaegsele saagakirjandusele iseloomulikust kontekstipaljususest, sünkreetilisusest ja mitmekesisusest. Mööda ei tohiks vaadata ka selle tundmatu autori osavusest jutuvestjana. Just uuematel aegadel on “Auðuni lugu” olnud äärmiselt populaarne: seda on tõlgitud kümnetesse keeltesse ning ka algteksti olevat avaldatud trükis tihedamini kui ühtki teist vanaislandi proosateost.⁴⁴

Loodetavasti osutub see looke ka eesti lugeja jaoks kõnekaks ja edendab mingil määral huvi Islandi keskaegse kultuuri ja kirjanduse vastu, mis tänu Rein Sepale ja Arvo Alasele siinmail kaugeltki enam tundmatud ei ole.

Jurjev, 1899, lk 39; M. J. Eisen, Rahva-Ramat. Uus kogu vanu jutte. Viies anne. Jurjev, 1895, lk 38–40.

⁴⁰ K. Liestøl, Kjetta pa Dovre, lk 35.

⁴¹ S. Einarsson, Æfintýraatvik í Auðunar þætti vestfirzka. Skírnir, 1939, kd 113, lk 165.

⁴² Sealsamas, lk 166–167.

⁴³ Sealsamas, lk 167, 171.

⁴⁴ J. Kristjánsson, Eddas and Sagas, lk 303.